Iluminismul târziu în spaţiul danubio-carpatin (Note istoriografice)

Acad. ALEXANDRU ZUB
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi

Privită mult timp ca un interval oarecum uniform, stând sub semnul raţionalismului, epoca Luminilor şi-a dezvăluit treptat marile resurse disociative, pentru a înfăţişa acum un tablou policrom şi dinamic, în care nuanţa s-a impus în chip legitim. Bibliografia temei a sporit considerabil, tocmai în sensul enunţat, care se alimentează mereu multidisciplinar. Filosofia, ideile politice, comparatismul literar sunt numai câteva din filoanele acestui trend epistemic. De câteva decenii, îndeosebi, suntem preveniţi asupra multitudinii de perspective şi a complexităţii studiilor de acest fel.[1]

Interesul pentru „nivelele temporale" şi pentru „nivelele culturale" a produs deja rezultate ce valorifică din plin resursele comparatismului, făcând din „idei şi mentalităţi" un domeniu de extremă fecunditate,[2] iar din studiul asupra duratei, sub multiple aspecte, un fundal ineluctabil pentru orice abordare istoriografică.[3]

---

[1] A. Duţu, ***Humanisme, baroque, lumières - l'exemple roumain***, Bucureşti, 1984.

[2] Idem, ***Niveaux temporels, niveaux culturels et comparaisons littéraires***, în ***Revue de littérature comparée***, nr. 1, 1982, p. 10-17.

[3] Idem, ***Literatura comparată şi istoria mentalităţilor***, Bucureşti, Editura Univers, 1982; idem, ***Dimensiunea umană a istoriei***, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

De la durată, în sens bergsonian, pornea Pierre Chaunu pentru a desluşi, cu metode cantitative, sensurile civilizaţiei în epoca Luminilor,[4] epocă legată strâns de ceea ce s-a numit deja „*criza conştiinţei europene*"[5] (Paul Hazard), de complexa evoluţie a gândirii de-a lungul secolului al XVIII-lea,[6] secol convulsiv şi aporetic, pe seama căruia s-au emis atâtea interpretări. Timpul joacă un rol tot mai însemnat în analizele respective, ca şi în construcţiile sintetice. Se vorbeşte chiar de un timp aparte, în plin proces de acceleraţie, după cum s-a putut sesiza mereu.[7] În spaţiu, „*seria alunecă de la vest către est şi de la nord către sud*," observă acelaşi P. Chaunu,[8] reluând o formulă („seria istorică") de care se folosise şi A. D. Xenopol, pentru a ilustra o anume fenomenologie a domeniului.[9]

Seria iluminismului, dacă e să acceptăm formula, implică nu numai o pregătire în ordine cauzală, dar şi un *după*, pe linia consecinţelor. Ea debutează, de fapt, înainte de 1700 şi continuă cumva după 1800. Se admite îndeobşte un preiluminism, ca şi o prelungire a curentului peste limitele secolului al XVIII-lea, aşadar un iluminism târziu, care acompaniază alte curente de gândire *in statu nascendi*. S-a şi vorbit de „modalităţi regionale," pentru a înlesni studiul particularismelor ce se sustrag cumva schemei de ansamblu.[10]

Secolul Luminilor s-a refasonat mereu, în funcţie de cunoaşterea realităţilor locale, cu formele, culorile şi ritmurile lor specifice, mereu

---

[4] P. Chaunu, ***Civilizaţia Europei în secolul Luminilor***, I, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986.

[5] P. Hazard, ***La crise la conscience européenne***, 1680-1715, Paris, 1961 (1978).

[6] Idem, ***La pensée européenne au XVIIIe siècle: de Montesquieu à Lessing***, Paris, 1963.

[7] D. Halévy, ***Essai sur l'accélération de l'histoire***, Paris, 1948; A. J. Toynbee, ***Le changement et la tradition. Le défi de notre temps***, Paris, 1969.

[8] P. Chaunu, ***op. cit.***, p. 31.

[9] A. D. Xenopol, ***Teoria istoriei***, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, p. 305-321.

[10] P. Chaunu, ***op. cit.***, p. 161-168.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

invocate de analişti. Ritmul englez l-a precedat pe cel francez, iar acesta ritmul nord-estului protestant, la care se vor adăuga alte ritmuri, până la stingerea oricărui ecou iluminist.[11] Dincolo de marile ritmuri ale civilizaţiei, s-a putut spune că nu exista decât „*o lume indistinctă şi cenuşie*."[12] Aşa să fi fost? Spaţiul cenuşiu se va colora treptat, va prinde contururi mai exacte, va emite mesaje identitare, de la *Aufklärung* până la formule mai puţin precise de iluminism sud-est european.[13]

O discuţie, fie şi expeditivă, pe marginea iluminismului, sub unghi conceptual şi tipologic, nu e posibilă în acest cadru. Ea ar fi, în tot cazul, un demers dintre cele mai anevoioase, susceptibil să contribuie însă la o mai bună înţelegere a lumii moderne. Fiindcă epoca Luminilor a adus o schimbare de paradigmă, decisivă pentru evoluţia ulterioară.

Acum trei decenii, o dezbatere privind începutul epocii moderne a pus în lumină, firesc, o multitudine de opinii, odată cu dificultatea de a conveni asupra conceptului ca atare. Finele secolului al XVIII-lea, marcat de ***Supplex Libellus Valachorum***, a putut fi pus în discuţie consensual.[14]

Legat indisolubil de naşterea conştiinţei naţionale, iluminismul alimenta un discurs istorist, prezent apoi în mai toate curentele de gândire, ca un liant

---

[11] ***Ibidem***, p. 385-388.

[12] ***Ibidem***, p. 387.

[13] Cf. A. Duţu, ***Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală***, în ***Revista de istorie***, XXVIII, 7, 1975, p. 1041-1055.

[14] L. Boicu, ***A doua jumătate a secolului al XVIII-lea - început al epocii moderne în istoria României***, în ***Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi***, IX, 1972, p. 431-444; V. Cristian, V. Russu, ***Revoluţia de la 1848 şi începutul epocii moderne în istoria României***, în ***Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi. Istorie*** (serie nouă), tom XVIII, nr. 2, 1972, p. 207-214; G. D. Iscru, ***Observaţii metodologice privind periodizarea generală a istoriei României cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism***, în ***Revista de filosofie***, XXII, nr. 6, 1975, p. 714-719 etc.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

necesar şi de neocolit. În adevăr, pe lângă limbă, istoria constituia o dimensiune pregnantă a programului naţional şi o găsim manifestându-se sub diverse forme.[15] Un proces de interiorizare a acesteia, încă nestudiat cum se cuvine, are loc de-a lungul ultimelor trei secole, proces analizabil sub multiple faţete. „Antiistorismul" Luminilor se vădeşte o invenţie polemică, una ce a stârnit, cu bun temei, proteste din partea lui Dilthey şi Cassirer, între alţii.

În acest spirit, s-a spus că Luminile corespund în Europa sud-estică cu renaşterea naţională şi cu emergenţa unei societăţi moderne.[16] Iluminismul şi romantismul se situau în bună succesiune, iar într-o anumită fază ele s-au suprapus, dacă nu şi interferat până la nedisociere. Preocuparea de origini a condus nu numai la cultul romanităţii, dar şi la un dacism pe care G. Asachi îl prefigura încă de la începutul secolului al XIX-lea, cu atâtea decenii înaintea lui Hasdeu, Bolliac, Densuşianu.

În această viziune, timpul pare a fi solidar cu propensiunea patriotică a militanţilor, durata fiind înţeleasă în strânsă legătură cu proiectul naţional. Este spiritul forjat de corifeii şcolii ardelene, extins apoi în afara Carpaţilor prin elevi şi discipoli, al căror discurs naţional se întemeia explicit pe istorie. V. Popp, S. Marcovici, I. Mălinescu, între alţii, se aliniază acestui curent. Venit de peste munţi, F. Aaron se exprimă în termeni pe care îi regăsim apoi la Kogălniceanu, Bălcescu ş.a. Pentru el, istoria patriei era „*oglinda acea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum şi cheia cea de mare preţ cu care se descuie oarecum şi ascunsurile viitorului*."[17] Ipostazele duratei se află într-un dialog ce alimentează străduinţa regenerativă, insuflând acelaşi spirit noilor generaţii, prin limbă, istorie, militantism civic. Istoria, pentru toţi, e o *magister vitae* plină de resurse, una ce leagă generaţiile şi contribuie la depăşirea impasului identitar, mereu jenant, încă din vremea

---

[15] P. Cornea, ***Originea romantismului românesc***, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 483-498.

[16] ***Ibidem***, p. 485-486.

[17] ***Ibidem,*** p. 492.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

umanismului, dar acutizat la răstimpuri, în condiţii ce ar merita să fie studiate mai atent.

Chestiunea dacă istorismul dinaintea revoluţiei paşoptiste mai este iluminist sau e deja romantic pare mai curând una retorică, dată fiind fuziunea curentelor, mult timp, până la indistincţie. În acest cadru, s-a spus deja, „*tranziţia e continuă, fără rupturi, ezitări şi pauze*."[18] Spre deosebire de Apus, unde romantismul s-a situat mereu polemic faţă de iluminism, în spaţiul danubiano-carpatin cele două curente cooperează până la destructurarea fiecăruia ca sistem de gândire.[19]

Aşezând iluminismul în perspectiva cea mai amplă, Peter Gay îşi deschidea cunoscuta antologie cu Lucreţiu şi Tacit,[20] pe când alţii, în direcţie opusă, îi căutau urme şi în secolul al XX-lea, pe seama unei extensii conceptuale uşor de recunoscut.[21] În asemenea cazuri, e vorba mai curând de atitudini, decât de realităţi istorice bine închegate. S-a spus la fel şi despre baroc (Al. Ciorănescu) şi despre romantism (Edgar Papu), după cum se poate spune şi pe seama altor curente ce comportă ambiguităţi funciare. Nu e o situaţie unică. Acelaşi fenomen a fost sesizat în Serbia, unde clasicismul şi luminismul merg împreună până la jumătatea secolului al XIX-lea, ca în opera lui Vuk Karadžic, pe când în Boemia, la un J. Jungmann, coexistă admiraţia pentru Voltaire şi Chateaubriand. Chestiunea rămâne deschisă, iar studiile recente îndeamnă deopotrivă la extensie tematică şi la aprofundare.[22]

Cert e că amintita „*criză a conştiinţei europene*" (Paul Hazard) avea ca fundal geopolitic eşecul otoman din faţa Vienei, prefigurând speranţele unei Europe în extensie. Deocamdată, ele prindeau contur în spaţiul ideilor şi al sensibilităţilor, fie şi cu deosebiri însemnate de nuanţă. Le descoperim, în

---

[18] ***Ibidem***, p. 497.

[19] ***Ibidem***, p. 498.

[20] ***The Enlightenment. A Comprehensive Anthology***, edited by P. Gay, New York, Simon and Schuster, 1973.

[21] A. Dunkel, ***Some reflections on the Enlightenment***…, în ***Arizona Quarterly***, 31, 1975, 2, p. 106-118.

[22] P. Teodor, ***Interferenţe iluministe europene***, Cluj, Editura Dacia, 1984, p. 5.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

zona carpato-danubiană, multă vreme şi după încheierea secolului al XVIII-lea, după unii până la 1830, ca un „postiluminism" motivat de condiţiile specifice ale zonei, cu un relief în continuă modelare.[23] Nu numai iluminismul sud-estului european se prezintă cu noi contururi, dar şi cel din Europa Mediană, prin studiile întreprinse de Fritz Valjavec, Eduard Winter, Werner Krauss, Werner Bahner, Keith Hitchins, Nicolao Merker ş.a.[24]

Mai mult încă, s-a putut recunoaşte în fenomenologia iluminismului o secvenţă importantă din expansiunea civilizaţiei în lume, una nelimitată la secolul al XVIII-lea, fiindcă include şi ceea ce un eminent analist numea „*instituţionalizarea ideilor iluministe*": proces îndelungat şi sinuos, a cărui definire necesită încă multe eforturi.[25]

Analize bilanţiere asupra iluminismului românesc au publicat în ultimele decenii Alexandru Duţu, Vlad Georgescu, Keith Hitchins, Adrian Marino, Romul Munteanu, Ovidiu Papadima, Pompiliu Teodor, pentru a nu-i aminti decât pe cei care au propus totodată şi viziuni proprii.[26] Ele se resimt, îndeobşte, de sugestiile unei istoriografii care a făcut din iluminism, în a doua parte a secolului al XX-lea, o temă predilectă.

Se poate urmări consensual mai toată seria de sinteze istorico-literare, cel puţin de la N. Iorga încoace, în cheia recunoaşterii unui asemenea filon iluminist, chiar dacă difuz şi aporetic, în diverse şcoli şi curente. „*Descoperirea Occidentului*" e sintagma sub care G. Călinescu a ţinut să prezinte, nu doar „epoca Luminilor," ci două secole de cultură.[27] În bună continuitate de aspiraţii intră acolo Văcăreştii, Ion Barac, D. Ţichindeal, Ioan Budai-Deleanu, Dinicu Golescu, C. Conachi, comisul Vasile Pogor, G. Asachi, G. Bariţ ş.a. Romanticii înşişi comportă o dimensiune iluministă, lesne sesizabilă la I. Heliade-Rădulescu, la Grigore Alexandrescu, la N.

---

[23] ***Ibidem***, p. 14-15.

[24] ***Ibidem***, passim.

[25] ***Ibidem***, p. 16.

[26] Vezi grupajul tematic din ***Cahiers roumains d'études littéraires***, nr. 2, 1977.

[27] G. Călinescu, ***Istoria literaturii române de la origini până în prezent***, ediţia a 2-a, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 61-125.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

Bălcescu, la M. Kogălniceanu, ultimii definiţi ca nişte „*mesianici pozitivi*," formulă ce include ambele dimensiuni. Specificul naţional le asumă pe amândouă.

S-a vorbit deja despre un preiluminism la D. Cantemir şi de un iluminism târziu, de nuanţă paşoptistă, la S. Bărnuţiu, G. Bariţ şi alţi comilitoni.[28] „*Experienţa preiluminismului, în varianta Aufklärung-ului, observă un exeget, se constituie ca o realitate a dialogului între cele două părţi ale Europei, revenite la o comunicare ce fusese multă vreme întreruptă de dominaţia otomană*."[29]

Când Adrian Marino a încercat apoi să compare postcomunismul românesc cu paşoptismul, el sugera în fond o continuitate de tip iluminist, o permanenţă de program, dincolo de schimbările stilistice care s-au impus între timp.[30] O asemenea perspectivă aminteşte, cum s-a şi remarcat, de acele *unit-ideas* din sistemul lui Lovejoy, în sens de idei-teme primare, lesne de recunoscut ca indicii de continuitate, de fuziune a sensurilor implicite şi explicite. Ideea politică şi naţională apare, în acest spirit, ca o dominantă, căreia se cuvine a-i subsuma valorile de natură estetică, în sensul folosit pentru spaţiul german de Frederick C. Beiser (***Enlightenment, Revolution and Romanticism*)**, de criptopolitică.[31] Distinsul hermeneut socotea chiar că o asemenea conduită ţine de o „ideologie naturală," arhaică, manifestă în timp sub diverse forme. „Voinţa nesupusă" din literatura noastră veche se va prelungi în textele reformiste din epoca luminilor ca libertate în sens modern, ideologico-politic. O vom regăsi şi mai târziu, în elaborări mai atente, sub formă de memorii, proiecte de reformă, eseuri politice,[32] mai

[28] P. Teodor, ***op. cit.***, p. 25-71, 99-104.

[29] ***Ibidem***, p. 46.

[30] Cf. A. Goldiş, ***Europa. Sistemul ideologic al lui Adrian Marino*** (II), în ***Steaua***, LVII, nr. 9, 2006, p. 10-12.

[31] ***Ibidem***.

[32] Cf. V. Georgescu, ***Istoria ideilor politice româneşti***, München, 1987.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

toate pledând pentru solidarităţi de tip modern.[33] Mai mult, o asemenea conduită se regăseşte şi în discursul postcomunist al lui Adrian Marino, aplicat la ideea europeană, la libertate versus cenzură etc.[34]

Un tablou destul de exact şi plastic al ţărilor române la începutul secolului al XIX-lea a zugrăvit istoricul Neagu Djuvara în volumul ***Între Orient şi Occident***, unde se poate urmări tocmai progresul luminilor în zona amintită, paralel cu noile mutaţii de ordin social-economic şi cultural.[35]

Fenomenul a fost sesizat şi pe un plan mai larg, ca urmare a difuziunii ideilor revoluţionare pe continent.[36] Schimbările începuseră însă în altă parte. „*E bine să ştim că ritmul englez îl precede pe cel francez cu zece sau cincisprezece ani, că Franţa precede şi ritmează gândirea de pe continent, că aceasta se răspândeşte foarte curând în direcţia nord-estului protestant, că Prusia o adoptă, că Olanda trăieşte pe continent un moment mai curând englez decât francez, că Italia răspunde mai repede şi mai bine solicitărilor franceze decât Peninsula Iberică*,"[37] sublinia P. Chaunu, convins că nuanţele locale sunt definitorii.

În acest sens, s-a conturat un specific sud-est european, pe linia tradiţiei ortodoxe,[38] s-au căutat modele în discursul identitar[39] şi s-a cercetat cadenţa noilor schimbări sub impactul ideii naţionale.[40] „*Dinamizarea vieţii intelectuale, evidentă de la începutul secolului al XIX-lea, accelerează succesiunea momentelor de densitate. Etapele se înlănţuie fără pauze de stagnare şi la intervale*

---

[33] Cf. A. Duţu, ***Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes***, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1997, passim.

[34] Cf. A. Goldiş, ***op. cit.***

[35] N. Djuvara, ***Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)***, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

[36] J. Godechat, ***Les révolutions, 1770-1799***, Paris, 1970.

[37] P. Chaunu, ***op. cit.***, p. 385.

[38] A. Duţu, ***Y-a-t-il une Europe Orthodoxe***?, în ***Sud-estul şi contextul european***, Buletin, VII, 1997, p. 9-98.

[39] Idem, ***Political models and national identities***, în ***Orthodox Europe***, Bucharest, 1998.

[40] A. Zub, ***Cunoaştere de sine şi integrare***, Iaşi, Editura Junimea, 1986, p. 9-14.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

din ce în ce mai scurte,"[41] după cum observă un fin analist al fenomenului, atent deopotrivă la trecut şi la viitor, la diacronia schimbărilor şi la studiul lor pe orizontala duratei.

„Arderea etapelor" e un fenomen curent la începutul modernității. Nimic nu impresionează mai mult ca sentimentul de uimire evocat de Alecu Russo în faţa prefacerilor vertiginoase din anii care au văzut afirmându-se generaţia paşoptistă: „*De la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute de ani istorici*."[42] Timpul căpătase un alt ritm şi altă intensitate, ceea ce era de natură să intrige spiritele mai sensibile. Unul dintre acestea se întreba, cu temei, „*care e dozajul optim de noutate pe care o realitate dată îl suportă pentru a rămâne ea însăşi?*"[43]

Noutatea vine prin forme, iar formele par lipsite, un timp, de conţinut. Fondul are nevoie de colaborarea timpului, după cum se învederează din analiza temei, aşa cum a formulat-o, la Junimea, memorabil, T. Maiorescu.[44] Un „*paradox al simultaneităţii*" se degajă din ea, marcând o întreagă epocă de cultură.[45] Prelungirile iluministe de la începutul secolului al XIX-lea[46] devin implicaţii ce se reflectă, la rândul lor, în noile desfăşurări socio-culturale.[47]

---

[41] A. Duţu, ***Sinteză şi originalitate în cultura română***, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 168.

[42] A. Russo, ***Scrieri alese***, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 42. Aceeaşi idee la p. 66.

[43] A. Pleşu, în vol. ***Revenirea în Europa***, ed. Adrian Marino, Craiova, Editura Aius, 1996.

[44] Cf. A. Zub, ***Junimea: implicaţii istoriografice***, Iaşi, Editura Junimea, 1976.

[45] S. Alexandrescu, ***Paradoxul român***, Bucureşti, Editura Univers, 1998, p. 31-43.

[46] Cf. A. Zub, ***A scrie şi a face istorie (Istoriografia română postpaşoptistă)***, Iaşi, Editura Junimea, 1981, p. 203-208.

[47] Idem, ***De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii***, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

Fenomen complex, de care se leagă indiscutabil modernitatea românească, iluminismul a reţinut destul de târziu atenţia analiştilor.[48] Sinteze grăbite, ca acelea subscrise de I. Nădejde şi Al. Philippide, nu puteau stimula analiza critică, după cum nici abordările mai ample (însă nesistematice) propuse de N. Iorga şi O. Densusianu.

Abia lucrările lui Pompiliu Eliade (***Histoire de l'esprit public en Roumanie***, 1905; ***La Roumanie au XIXe siècle***, 1914) reprezintă un bun pas înainte, documentar şi exegetic, însă fără continuitate şi fără să circumscrie destul dimensiunea caracteristică. Semnalând elemente de gândire iluministă la G. Lazăr, I. Heliade-Rădulescu, E. Poteca, D. Golescu, G. Asachi, autorul studiilor amintite părea că se derobă de la o analiză mai adâncă a mişcării iluministe ca atare. Studii care să indice o continuitate pe această linie nu prea există.

Totuşi, monografia lui D. Popovici despre ***Literatura română în epoca Luminilor*** (1945) poate fi socotită ca sinteza cea mai bună în acest domeniu, una ce profită de numeroasele abordări mai vechi, sub unghi istoric, literar, filosofic etc. Secolul al XVIII-lea constituie, în această viziune, o scenă de tensiuni între „moderni şi retardatari," iar străduinţele de adaptare la ritmul culturii apusene o notă dominantă a epocii. Ea se va menţine, această notă, prin romantismul paşoptist şi criticismul junimist, de-a lungul secolului al XIX-lea, învederând în fond continuitatea unei atitudini.[49]

Reflecţia asupra iluminismului românesc depăşeşte astfel secolul al XVIII-lea. Secolul a fost înlocuit, de aceea, cu „epoca Luminilor," sintagmă elastică, permisivă, în ce priveşte cronologia şi limitele.[50] Dar nici „epoca" nu mulţumea deplin, din moment ce trăsături iluministe pot fi identificate şi dincolo de limitele acesteia, oricât de laxe şi mobile. Să vorbim atunci de o dimensiune specifică, de tip iluminist, a culturii? N-ar fi tocmai abuziv, din

---

[48] R. Munteanu, ***Particularités des Lumières roumaines***, în ***Cahiers roumains d'études littéraires***, nr. 2, 1977, p. 4-17.

[49] D. Popovici, ***Studii literare***, I, Cluj, Editura Dacia, 1972.

[50] R. Munteanu, ***La civilisation des livres. Littérature roumaine, littérature européenne***, Bucureşti, 1986, p. 46-61.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

moment ce hermeneuţii au procedat la fel pentru a defini barocul, romantismul şi alte fenomene complexe, care se derobau unei definiţii exhaustive. Oricare dintre ele implică o *Zeitbewusstsein*, o conştiinţă a specificului epocii, după cum observa W. Krauss în legătură cu iluminismul însuşi.[51]

Profesiuni de credinţă inspirate de filosofia social-politică a iluminismului se întâlnesc frecvent până la jumătatea secolului al XIX-lea şi chiar mai târziu, la D. Bolintineanu (***Cartea poporului român***, 1869), la C. Bolliac (în diverse articole de presă, dar şi în studii mai ample de drept şi de psihologie practică) etc.

Cu atât mai mult s-a putut recunoaşte în revista ***Contemporanul***, nu doar la nivel de limbaj, un spirit afin iluminismului, în articole privind tirania, superstiţiile, inegalitatea dintre oameni, primatul raţiunii etc.[52]

Se poate spune, încheind, că iluminismul românesc a debutat, ca pretutindeni, printr-un amestec explicabil de teologie şi raţionalism (S. Micu-Klein) pentru a deveni apoi o filosofie practică a culturii, în documente politice,[53] ca şi în creaţia literară, de-a lungul unei existenţe lungi şi fecunde.[54]

Late Enlightenment in the Danubian-Carpathian Space (Historiographical Notes)

Abstract

The Enlightenment, as a social, cultural, political etc. movement, is seen from a temporal view; the study reffers to the entire period between the early Enlightenment, at the beginning of the XVIIIth century, up to the late Enlightenment, after 1800.

[51] Idem, ***Particularités des Lumières...***, p. 16.

[52] ***Ibidem***.

[53] Cf. V. Georgescu, ***op. cit.***

[54] R. Munteanu, ***op. cit.***, p. 17.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)

There was a specific age of the Enlightenment and a specific rhythm, according to the time and space the movement has been developed in. It is undeniable that the evolution of the Enlightenment has been influenced by the historical conditions and social realities of each country; thus, there is a French Enlightenment, an English one, a German one etc., each of them having specific features.

The Romanian Enlightenment had its own national characteristics; it was based on the orthodox culture and the fight for national rights; its influence is still active at the beginning of the XIXth century.

BDD-A19359 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:33 UTC)